

Sakarya, H. ve Şahin, F. (2019). Sosyal Hizmet Akademisyenlerinin Orduda Sosyal Hizmete İlişkin Düşünceleri ve Türkiye’de Orduda Sosyal Hizmet Alanının Sosyal Hizmet Eğitimindeki Yeri ve Geleceği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 538-554.

Araştırma

Makale Geliş Tarihi: 26.02.2019
Makale Kabul Tarihi: 29.03.2019

SOSYAL HİZMET AKADEMİSYENLERİNİN ORDUDA SOSYAL HİZMETE İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ VE TÜRKİYE’DE ORDUDA SOSYAL HİZMET ALANININ SOSYAL HİZMET EĞİTİMİNDEKİ YERİ VE GELECEĞİ¹

Opinions of Social Work Academicians’ on Military Social Work and The Place and Future of Military Social Work in Social Work Education in Turkey

Hakan SAKARYA*

Fatih ŞAHİN**

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, hakansakarya@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4945-2716

** Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-4171-0722

ÖZET

Bu çalışmada, sosyal hizmet akademisyenlerinin orduda sosyal hizmete ilişkin düşünceleri ve Türkiye’de orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitimindeki yerine ve geleceğine ilişkin bir çerçeve çizilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma, Yükseköğretim Kurumu’na bağlı olarak en az lisans düzeyinde eğitim vermekte olan sosyal hizmet bölümlerinde görev yapan sosyal hizmet akademisyenleri ile tam sayım yöntemi benimsenerek yürütülmüş bir çalışmadır. Araştırmada katılımcılardan yapılandırılmış bir anket formu aracılığıyla veriler toplanmıştır. Bu kapsamda, katılımcıların sosyo-demografik bilgilerinin yanı sıra orduda sosyal hizmet alanına ve sosyal hizmet eğitiminde orduda sosyal hizmet alanının yerine ilişkin düşüncelerini ölçmeye yönelik sorular sorulmuştur. Araştırmanın verileri, 2018 yılında 15 Mart ve 15 Haziran tarihleri arasında

¹ Bu çalışma, ilk yazarın ‘Sosyal Hizmet Akademisyenlerinin Orduda Sosyal Hizmete İlişkin Görüş ve Düşüncelerinin İncelenmesi’ başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

elde edilmiş olup veri işleme ve çözümlene aşaması SPSS 22.0 aracılığıyla yapılmıştır. Araştırma sonucunda, katılımcıların %93'ünün orduda sosyal hizmet alanını sosyal hizmet disiplini açısından önemli olarak nitelendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların %87'sinin orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitiminde yer almasına ilişkin olumlu düşüncelere sahip olduğu tespit edilmiştir. Sosyal hizmet disiplini, insanların iyilik halini geliştirmeyi amaçlar ve bu nedenle insanın var olduğu her ortamda bulunmalıdır. Orduda sosyal hizmet alanının var olması ve gelişmesi için de bilgi temelinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla sosyal hizmet akademisyenlerinin bu konuyla ilgili harekete geçmesinin ve orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitim müfredatlarında yer almasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Orduda sosyal hizmet, sosyal hizmet tarihi, sosyal hizmet eğitimi

ABSTRACT

In this study, it is aimed to draw a framework of social work academicians' opinions about military social work and the place and future of military social work in social work education in Turkey. The research is carried out by adopting full counting method with the social work academicians working in the social work departments providing the minimum undergraduate level education in accordance with the Council of Higher Education. Data were collected from the participants through a structured questionnaire. In this context, in addition to socio-demographic information of the participants, questions were asked to measure the opinions of military social work area and the position of the military social work area in social work education. The data of the study were obtained in 2018 between March 15 and June 15 and the data processing and analysis phase was performed by SPSS 22.0. As a result of the study, it is seen that 93% of the participants described the military social work area as important in terms of social work discipline. In addition to this, it was found that 87% of the participants had positive thoughts about the military social work area to take part in social work education. The discipline of social work aims to improve the well-being of people and therefore must be present in every area where human being exists. The knowledge base should be strengthened for the existence and development of social service area in the army. Therefore, it is important that social work academicians should take action and the social work area in the army should be included in the social service education curricula.

Key Words: Military social work, social work history, social work education

GİRİŞ

İnsanların varoluşlarını sürdürebilmek amacıyla başvurduğu en temel ihtiyaçlardan biri güvenlik ihtiyacıdır. Nitekim yaygın kabule sahip Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi'nde de bu ihtiyaç; nefes almak, uyumak ve beslenmek gibi yaşamın devam ettirilmesi açısından gerekli temel fiziksel ihtiyaçların hemen ardından önemli bir konumda yer almaktadır (Maslow, 1943). Güvenlik ihtiyacı, ilk çağlarda bireyin kişisel bir düşmana ya da doğaya karşı mücadelesinde kendisini, ailesini ve yaşamsal kaynaklarını koruması için taş, sopa ve mızrak gibi ilkel silahlarla sergilediği eylemlerde somutlaşırken insani gelişime paralel olarak günümüzde her ülkenin sahip olduğu ordu kurumu vasıtasıyla bireyler adına devlet tarafından sağlanmaktadır. Bu bağlamda, ordu kurumunun varoluş kaynağını insanın varoluşundan aldığı söylemek mümkündür.

İnsanlık tarihinin daima çatışma ya da savaş durumlarını içermesi, hatta bazı yorumlara göre insanlık tarihinin savaşlar tarihi olarak yorumlanabilmesi, içgüdüsel olarak hissedilen güvenlik ihtiyacına ilişkin önemli bir örnek oluştururken aynı zamanda ordu kurumu ile sosyal hizmet disiplini arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Sosyal hizmet, temel dayanakları insan hakları ve sosyal adalet olan ve insanların iyilik halini geliştirmeye yönelik profesyonel bir çaba ortaya koyan mesleki ve bilimsel bir disiplin olarak tanımlanmaktadır (IFSW, 2014). Bu çerçevede, odak noktası insan olan sosyal hizmet disiplininin çatışma ve savaş koşullarından etkilenen ordu kurumu bünyesindeki bireylere kayıtsız kalması mümkün değildir.

İnsanlık tarihi boyunca yaşanan savaş durumları ve hemen hemen bütün toplumların savaş sonrasında -en azından savaştan doğrudan etkilenen şehit yakınları, gaziler ve gazi yakınlar gibi- bireylerin ihtiyaçlarına yönelik asgari düzeyde gösterdikleri çabalar orduda sosyal hizmet alanı ile ilişkilendirilebilir. Örneğin, Amerikan Savaş Gazileri İşleri Bakanlığı (VA) kurumsal tarihçesinde 1636 tarihinde Plymouth kolonisinin gazilerin bakım hizmetlerinden sorumlu olarak belirlendiği kanuna atıfta bulunarak orduda sosyal hizmet uygulamalarını 17. yüzyıla dayandırmaktadır (VA, 2017). Buna ek olarak, kendisi hemşirelik mesleğini icra eden ve 1881 yılında Amerikan Kızıl Haç'ını kuracak olan Clara Barton'ın henüz Amerikan İç Savaşı (1861-1865) sonrasında kayıp asker aileleri ile gerçekleştirdiği çalışmalar etkili bir örnektir (American Red Cross, 2018). Benzer örnekler Türkiye coğrafyasında da bulunabilir. Örneğin, henüz klasik dönem Osmanlı askeri sisteminde dahi savaşta şehit olan kapıkulu askerlerinin aileleri doğrudan devlet koruması altına alınmaktadır (Uyar ve Erickson, 2017).

Ancak orduda sosyal hizmet alanının kurumsal varlığını savunabilmenin öncelikli koşulu olarak sosyal hizmet eğitiminde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin bilgi temelini geliştirilmesi ve alanda da mesleki uygulamaların profesyonel bir yapıda sunulması gerekliliği açıktır. Bu çerçevede, orduda sosyal hizmet alanının ortaya çıktığı Birinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştirilen ilk profesyonel uygulamalar dikkate değerdir (Daley, 2003). Birinci Dünya Savaşı'nın bitiş yıllarına denk gelen 1 Nisan 1917 ile 31 Aralık 1919 tarihleri arasında Amerika'da 97 bin 650 askerin nöropsikiyatrik bozukluk şikayeti ile hastanelere başvurması orduda sosyal hizmet uygulamalarının gerekliliğine ilişkin önemli kanıtlardan biri olarak yorumlanırken (Freedman, 1944) Sosyal Hizmet Eğitim Konseyi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında sosyal hizmet uzmanlarının özellikle *shell shock* adıyla bilinen ağır savaş travması yaşayan bireylerle klinik çalışma konusunda eğitildiğini belirtmektedir (CSWE, 2010). Dolayısıyla orduda sosyal hizmet alanına ilişkin bilgi ve beceri temellerinin birbiri ile etkileşim içerisinde geliştiği ifade edilebilir.

Görüldüğü üzere, sosyal hizmet eğitimi, sosyal hizmet disiplininin temel değerleri ile örtüşmeyen koşullar içerisinde dahi çeşitli şekillerde insanların iyilik halini sağlamak ve geliştirmek için çaba göstermeyi adeta zorunlu kılan mesleki bir sorumluluk oluşturmaktadır (Şahin ve Sakarya, 2018). Bu bağlamda, insanlık tarihi boyunca pek çok uygulamada görülebilecek savaş sırasında ve sonrasında savaştan etkilenen bireylerin iyilik halinin sağlanmasına yönelik çaba gösterme düşüncesi orduda sosyal hizmet alanının temelini oluşturmuştur. Keza Sosyal Hizmet Eğitim Konseyi'ne (2010) göre, orduda sosyal hizmet uygulamalarının var olması sosyal hizmet uzmanlarının savaşı ya da saldırganlığı desteklediği anlamına gelmez, aksine savaş koşullarından etkilenen bireylere daha etkili yardım sağlama çabasını ortaya koymaktadır.

Nitekim Birinci Dünya Savaşı yıllarında psikiyatrik odaklı olarak gelişen orduda sosyal hizmet uygulamalarının etki alanı daha sonra genişlemiş ve sosyal hizmet uygulamaları farklı sorun alanlarına yönelik ihtisaslaşma eğilimi göstermiştir. Bu etki ilk olarak savaş sonrasındaki yıllarda askerlerin depresyon, intihar ve madde bağımlılığı gibi risklerle karşılaştığının fark edilmesi ile gelişmiş ve askeri birliklerde görev yapacak sosyal hizmet uzmanlarının bu konularda uygulama gerçekleştirebilecek eğitime sahip olmaları gerekliliği vurgulanmıştır (Şen, 2016). Türkiye'de de uygulama alanına ilişkin sürecin benzer nitelikte geliştiği görülmektedir. Özdemir (2018), orduda sosyal hizmet uygulamalarının Türkiye'de ilk olarak 1972 yılında Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde psikiyatrik odaklı olarak başladığını belirtmektedir. Bununla birlikte, Mavili Aktaş (2002)

ise 1990'lı yıllarda özellikle Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde sosyal hizmet uzmanlarının asker aileleri ile mesleki uygulamalar gerçekleştirdiğini ve 1997 yılından itibaren de sosyal hizmet uzmanlarının Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde muvazzaf subay olarak istihdam edildiğini belirtmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'de 1972 yılından bu yana orduda sosyal hizmet uygulamalarının gerçekleştirildiği anlaşılacakla birlikte söz konusu hizmetlerin dünyadaki örneklerine nazaran kurumsallaşma sorunu yaşadığı düşünülmektedir. Bu alana ilişkin hizmetlerin Türkiye'de genellikle şehit yakınlarına ve gazilere yönelik ekonomik temelli yardımlar çerçevesinde kurgulandığı görülmektedir. Ancak şehit yakınlarının, gaziler ile ailelerinin ve halen aktif askeri görevlerini sürdürmekte olan ya da askerlik mesleğinden emekli olmuş bireylerin psikososyal ihtiyaçlarına yönelik koruyucu-önleyici, rehabilite edici ve politika yapıcı işlevlerde sosyal hizmet disiplininin katkılarına fazlasıyla ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Bu çerçevede, sosyal hizmet disiplininin, mesleki uygulama açısından böylesine önemli bir müdahale alanı olan orduda sosyal hizmete ilişkin bilgi, beceri ve değer temelleri üzerine bütüncül bir tutum ortaya koyması gerekliliği gözden kaçırılmamalıdır. Orduda sosyal hizmet alanının Türkiye'de 1961 yılından günümüze kadar sürmekte olan sosyal hizmet eğitiminde henüz yeterli düzeyde ele alınmamış olması uygulama alanının da gelişmesini önemli ölçüde sekteye uğrattığı açıktır. Dolayısıyla uygulama alanına ilişkin ihtiyaçların bilimsel araştırmalarla desteklenmesi, orduda sosyal hizmet alanının bilgi temelini geliştirilmesi ve sosyal hizmet eğitim müfredatlarında da söz konusu alana özgü bilgilerin etkin şekilde yer alması gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de orduda sosyal hizmet alanının gelişimi için etkili bir konumda yer alan sosyal hizmet akademisyenlerinin orduda sosyal hizmet alanına ilişkin görüşlerinin incelenmesi ve Türkiye'deki sosyal hizmet eğitiminde orduda sosyal hizmet alanının yeri ve geleceğine ilişkin bir değerlendirmenin ortaya konmasıdır.

YÖNTEM

Bu araştırma, nicel araştırma modellerinden tekil tarama modeli ile yapılandırılmış olup bu konuda daha önce çalışma yapılmamış olması nedeniyle katılımcıların görüşlerini etkili şekilde aktarabilmeleri için görüşme formu açık uçlu sorularla desteklenmiştir. Çalışmada edinilen nitel veriler betimleyici analiz yöntemi ile ele alınmış ve ilgili oldukları nicel veriler ile bir arada ele alınarak yorumlanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırma, Yükseköğretim Kurumu'na bağlı olarak en az lisans düzeyinde sosyal hizmet eğitimi veren üniversitelerde görev yapan sosyal hizmet akademisyenlerine yönelik olarak gerçekleştirilmiş olup Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi'nin (2017) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu esas alınarak gerçekleştirilen taramada evrenin 355 bireyden oluştuğu saptanmıştır. Veri toplama sürecinde evrenin tamamına ulaşılmış olup çalışma grubunu, gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul eden 131 katılımcı oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama aracı, araştırmacılar tarafından yapılandırılmış 38 sorudan oluşan görüşme formu olup çoktan seçmeli ve açık uçlu sorulardan oluşmaktadır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmacılar tarafından yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanmasında öncelikle literatür incelenmiş, görüşme formu taslağı oluşturulmuş ve bunun ardından evrenin niteliklerine uygun rastgele seçilmiş 5 gönüllü katılımcı ile ön uygulama yapılmıştır. Görüşme formuna son halinin verilmesi ve gerekli izinlerin alınmasının ardından 15 Mart 2018 ile 31 Temmuz 2018 tarihleri arasında veri toplama süreci tamamlanmıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen nicel verilerin işlenmesi ve çözümlenmesi SPSS 22.0 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiş olup veri çözümleme aşamasının daha sağlıklı yürütülebilmesi açısından veriler bazı düzenlemelere tabi tutulmuştur. Sosyal hizmet akademisyenlerinin orduda sosyal hizmete ilişkin görüşlerini ortaya koyan araştırmada sıklık tablolarına yer verilmiş olup elde edilen nitel veriler betimleyici analiz yöntemi ile ele alınarak ilgili nicel veriler ile bir arada yorumlanmıştır.

BULGULAR

Sosyo-Demografik Bulgular

Bu bölümde katılımcılara ait sosyo-demografik verilere ilişkin tanımlayıcı bulgular aktarılacaktır. Tekil tarama modeli kullanılarak yapılan bu çalışmada araştırma verileri araştırmaya gönüllü olarak katılım gösteren sosyal hizmet akademisyenlerinden elde edilmiştir. Bu kapsamda Çizelge 1'de görüldüğü üzere katılımcıların %52,7'si erkek ve %47,3'ü kadınlardan oluşmaktadır. Bu araştırma kapsamında saptanan verilere göre,

araştırmanın çalışma grubu (52,7 erkek/47,3 kadın) ile araştırma evreninin cinsiyet dağılımı (51,8 erkek/48,2 kadın) benzerlik göstermektedir.

Çizelge 1. Katılımcıların Bazı Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişken	Sayı	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	62	47,3
Erkek	69	52,7
Zorunlu askerlik hizmeti gerçekleştirme durumu*		
Kısa dönem er olarak	17	26,6
Uzun dönem yedek subay olarak	7	10,9
Bedelli askerlik	12	18,8
Henüz yapmadı, tecilli	28	43,8
Askerlik sürecini tanımlama durumu**		
Olumlu	15	41,7
Olumsuz	15	41,7
Hem olumlu hem olumsuz	3	8,3
Ne olumlu ne olumsuz	3	8,3

* Yalnızca zorunlu askerlik hizmetine tabi olan erkek katılımcılar yanıtlamıştır.

** Yalnızca zorunlu askerlik hizmetini gerçekleştirmiş olan katılımcılar yanıtlamıştır.

Çizelge 1’de ayrıca erkek katılımcıların Türkiye’de halen uygulanmakta olan zorunlu askerlik hizmeti yükümlülüğünü yerine getirip getirmediği, getirdiler ise bu hizmeti hangi şekilde tamamladıkları ve deneyimledikleri askerlik süreçlerini nasıl tanımladıklarına ilişkin veriler yer almaktadır. Bu verilere göre, katılımcıların %43,8 ile önemli bir bölümü henüz zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmemiş olsa da %26,6’sının kısa dönem er olarak, %10,9’unun uzun dönem yedek subay olarak ve %18,8’inin de bedelli askerlik hizmeti ile yarısından fazlasının ordu kurumu içerisinde fiili olarak yer aldıkları anlaşılmaktadır. Zorunlu askerlik hizmetini gerçekleştirmiş olan 36 erkek katılımcının ise 15’inin olumlu ifadelerle, 15’inin olumsuz ifadelerle, 3’ünün hem olumlu hem de olumsuz ifadelerle ve 3’ünün de ne olumlu ne de olumsuz, tarafsız ifadelerle deneyimledikleri süreçleri aktardıkları görülmektedir.

Çizelge 2. Katılımcıların Kendi Lisans ve Lisans Üstü Eğitim Durumlarına İlişkin Bulgular

Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde
Lisans		
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı	88	67,2
Diğer Anabilim Dalları	43	32,8
Yüksek Lisans		
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı	80	61,1
Diğer Anabilim Dalları	51	38,9
Doktora		
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı	32	24,4
Diğer Anabilim Dalları	99	75,6
Doçent		
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı	10	7,6
Diğer Anabilim Dalları	121	92,4

Çizelge 2’de görüldüğü üzere, katılımcıların yalnızca %67,2’si lisans eğitim süreçlerini sosyal hizmet alanında tamamlamıştır. Bununla birlikte, yüksek lisans eğitim süreçlerini sosyal hizmet anabilim dalında tamamlamış olan katılımcıların oranının %61,1 olduğu ve bu oranın doktora eğitimi için %24,4’e kadar düştüğü görülmektedir. Son olarak, katılımcıların yalnızca %7,6’sının doçent unvanını sosyal hizmet anabilim dalında aldığı anlaşılmaktadır. Alptekin, Topuz ve Zengin’in (2017) gerçekleştirdiği, sosyal hizmet eğitiminin yer aldığı üniversitelerin internet sayfaları aracılığıyla ilgili bölümlerde görevli öğretim elemanlarının profillerini inceledikleri araştırmada, hâlihazırda görev yapmakta olan -ders verme niteliğine sahip- sosyal hizmet akademisyenlerinin üçte ikisinden fazlasının (n=121) lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde sosyal hizmet eğitimi almamış oldukları ortaya konmuştur.

Çizelge 3. Katılımcıların Akademik Unvanlarına ve Görev Yaptıkları Üniversitelerin Niteliklerine İlişkin Bulgular

Değişken	Sayı	Yüzde
Görev Yapılan Üniversitenin Niteliği		
Kamu üniversitesi	26	68,4
Vakıf üniversitesi	12	31,6
Akademik Unvan		
Profesör Doktor (Prof. Dr.)	13	10,0
Doçent Doktor (Doç. Dr.)	6	4,6
Doktor Öğretim Üyesi (Dr. Öğrt. Üyesi)	27	20,8
Öğretim Görevlisi Doktor (Öğr. Gör. Dr.)	6	4,6
Öğretim Görevlisi (Öğr. Gör.)	2	1,5
Araştırma Görevlisi Doktor (Arş. Gör. Dr.)	12	9,2
Araştırma Görevlisi (Arş. Gör.)	64	49,2

Çizelge 3'te yer alan veriler ışığında, araştırma kapsamında aktif olarak en az lisans düzeyinde sosyal hizmet eğitimi veren 53 üniversitenin 38'ine ulaşıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların akademik unvanlarına göre dağılımları araştırmanın akademik kariyerin her aşamasına ulaşılmasını göstermesi açısından önemli olarak değerlendirilmektedir. Buna göre, katılımcıların %10'unun Prof. Dr. unvanına, %4,6'sının Doç. Dr. unvanına, %4,6'sının Öğr. Gör. Dr. unvanına, %1,5'inin Öğr. Gör. unvanına, %9,2'sinin Arş. Gör. Dr. unvanına ve %49,2 ile neredeyse yarısının Arş. Gör. unvanına sahip olduğu görülmektedir.

Orduda Sosyal Hizmet ve Sosyal Hizmet Eğitimindeki Durumuna İlişkin Bulgular

Bu bölümde orduda sosyal hizmet alanı ve bu alanının sosyal hizmet eğitimindeki durumuna ilişkin tanımlayıcı bulgular aktarılacaktır. Bu çerçevede, katılımcıların kendi eğitim süreçlerinde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin derslerin ve hâlihazırda görev yapmakta oldukları bölümlerde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin derslerin varlığı ile orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitiminde yer almasına ilişkin katılımcıların düşüncelere yer verilecektir.

Çizelge 4. Katılımcıların Kendi Eğitim Süreçlerinde Orduda Sosyal Hizmet Alanına İlişkin Ders Bulunma ve Ders Yüklenme Durumları

	Orduda Sosyal Hizmet Alanına İlişkin Ders Bulunması Durumu		Orduda Sosyal Hizmet Alanına İlişkin Ders Yüklenme Durumu*	
	Var	Yok	Evet	Hayır
Lisans	15	116	6	9
Yüksek Lisans	4	127	0	4
Doktora	0	131	0	0

* Yalnızca kendi eğitim süreçlerinde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders bulunan katılımcılar yanıtlamıştır.

Çizelge 4'te katılımcıların kendi eğitim süreçlerinde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders bulunması durumuna ve katılımcıların ilgili dersi yüklenme durumlarına ilişkin veriler yer almaktadır. Bu veriler ışığında, 15 katılımcının kendi lisans eğitimi sürecinde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders bulunduğu ancak yalnızca 6 katılımcının bu dersi yüklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, 4 katılımcı kendi yüksek lisans eğitimi sürecinde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders bulunduğunu ifade etmiş olup hiçbirinin bu dersi yüklenmediği görülmektedir.

Çizelge 5. Katılımcıların Görev Yaptıkları Bölümlerde Orduda Sosyal Hizmet Alanına İlişkin Ders Bulunma ve Ders Eklenme Durumları

	Orduda Sosyal Hizmet Alanına İlişkin Ders Bulunması Durumu		Orduda Sosyal Hizmet Alanına İlişkin Ders Eklenmesi Durumu*	
	Var	Yok	Var	Yok
Lisans	14	117	8	109
Yüksek Lisans	3	128	1	127
Doktora	1	130	2	128

* Yalnızca görev yaptıkları bölümde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders bulunmayan katılımcılar yanıtlamıştır.

Çizelge 5'te katılımcıların görev yaptıkları bölümlerde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders bulunması durumuna ve mevcut durumda bulunmayan ancak böyle bir dersin programa eklenmesine ilişkin düşüncelerin var olması durumuna ilişkin veriler yer almaktadır. Bu verilere göre, katılımcıların 14'ünün görev yaptığı bölümde lisans ders programında, 3'ünün yüksek lisans programında ve 1'inin de doktora ders programında orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders bulunduğunu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, mevcut durumda ders programlarında orduda sosyal hizmet alanına

ilişkin ders bulunmayan katılımcılardan 8'inin lisans ders programına, 1'inin yüksek lisans ders programına ve 2'sinin de doktora ders programına ilgili dersin eklenmesine dair düşüncelere sahip oldukları görülmektedir.

Çizelge 6. Katılımcıların Orduda Sosyal Hizmet Alanının Sosyal Hizmet Eğitiminde Yer Almasına İlişkin Görüşleri

Orduda Sosyal Hizmet Sosyal Hizmet Eğitiminde Yer Almalı Mı?	Sayı	Yüzde
Evet, kesinlikle yer almalı	30	22,9
Evet, olabilir	85	64,9
Hayır, olmamalı	8	6,1
Fikrim yok	8	6,1

Çizelge 6'da görüldüğü üzere, katılımcıların %87,8 ile büyük çoğunluğu orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitiminde yer almasına ilişkin olumlu düşüncelere sahiptir. Bu veriler ışığında, katılımcıların %22,9'unun orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitiminde yer almasının bir zorunluluk olarak gördüğü ifade edilebilir. Bu çizelgede yer alan veriler, orduda sosyal hizmet alanının gelişimi ve sosyal hizmet eğitiminde orduda sosyal hizmetin geleceği açısından ümit vericidir.

TARTIŞMA

Bu çalışma kapsamında sosyal hizmet akademisyenlerinin orduda sosyal hizmet alanına ilişkin düşüncelerinin belirlenmesi ve Türkiye'de orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitimindeki yerine ve geleceğine ilişkin çerçeve çizilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine, ordu kurumu ile olan etkileşimlerine ve kendi eğitim süreçlerinde orduda sosyal hizmet alanı ile ilişkilerine yer verilecek olup sosyal hizmet eğitiminin mevcut ve gelecek dönemlerinde orduda sosyal hizmet alanı ile ilgili düşünceleri de aktarılacaktır.

Çizelge 1'de yer alan veriler ışığında, katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımları birbirine yakın (%47,3 kadın; %52,7 erkek) olup tarama sırasında araştırma evrenine ilişkin saptanan cinsiyet dağılımı (%48,2 kadın; %51,8 erkek) ile paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, erkek katılımcıların %43,8 ile önemli bir bölümünün henüz zorunlu askerlik hizmetini gerçekleştirmemiş olduğu görülmektedir ancak %56,2 ile yarısından fazlasının çeşitli koşullar altında ordu kurumu içerisinde yer aldığı ve askerlik sürecini deneyimlediği anlaşılmaktadır.

Zorunlu askerlik hizmetini gerçekleştiren katılımcıların ise deneyimledikleri bu süreçleri tanımlamaları önemli farklılıklar içermektedir. Örneğin, birçok katılımcı askerlik sürecini vatana karşı bir görev olarak ifade ederek olumlu ifadelerle tanımlarken pek çoğu da stresli, kaygılı, zor, zahmetli ve gereksiz zaman kaybı gibi ifadelerle olumsuz olarak tanımlamıştır. Söz konusu tanımlamalardaki bu farklılığın kişisel deneyimler ve kültürel kabul gibi pek çok değişkenden etkilenecek olduğu unutulmamalıdır. Bununla birlikte, bazı katılımcıların deneyimledikleri bu süreçle birlikte ordu kurumu ile sosyal hizmet disiplini bağdaştırıcı ifadeler kullandığı görülmektedir. Örneğin, bir katılımcı (46 yaşında, erkek ve unvanı doktor öğretim üyesi) 'hastane ortamında mesleki çalışma gerçekleştirmeye uygun bir ortam' şeklinde tanımlama yaparken ve bir başka katılımcı da (yaşı belirtilmemiş, erkek ve unvanı doktor öğretim üyesi) 'sosyal yapı ve kültürel düzey açısından gerçek Türkiye orada görülebiliyor' ifadesini kullanmıştır. Orduda sosyal hizmet alanının gelişimi için bu gibi düşünceler ile ordu kurumu ve sosyal hizmet arasında etkili bağların kurulması önemlidir.

Çizelge 3'te katılımcıların akademik unvanları ile birlikte araştırma kapsamında sosyal hizmet eğitiminin aktif olarak verildiği kaç üniversiteye ulaşıldığına ilişkin veriler yer almaktadır. Bu veriler ışığında, araştırma kapsamında saptanan 53 aktif sosyal hizmet bölümünün 38'ine ulaşılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu verinin önemi, araştırmanın alt amaçlarından birini oluşturan sosyal hizmet akademisyenlerinin orduda sosyal hizmet alanının özüne ve sosyal hizmet eğitim müfredatında orduda sosyal hizmet alanına yer verilmesine ilişkin farkındalıklarını artırdığı düşüncesidir. Nitekim bu amaca ilişkin elde edilen bulgular da aşağıda tartışılacaktır.

Öte yandan, katılımcıların %49,2 ile büyük çoğunluğunu Arş. Gör. unvanına sahip sosyal hizmet akademisyenleri oluştursa da bu araştırma kapsamında her akademik unvandan bireye ulaşıldığı görülmektedir. Birçok katılımcının henüz akademik kariyerinin başındaki bireylerden oluşması ve aşağıda bahsedilecek olan orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitiminde yer almasına ilişkin olumlu tutumlar da orduda sosyal hizmet alanının geleceği açısından umut vaat edici olarak değerlendirilmektedir.

Çizelge 2'de yer alan verilere göre, katılımcıların %67,2 ile büyük çoğunluğunun lisans eğitimini sosyal hizmet bölümünde tamamladığı anlaşılmakta olup bu oranın lisansüstü eğitim süreçlerinde azaldığı anlaşılmaktadır. Bu durumun nedeni, Alptekin, Topuz ve Zengin (2017) tarafından sosyal hizmet eğitiminde 2006 yılı sonrasında yaşanan 'kontROLSÜZ büyüme' ile ifade edilmiştir. Bu konuda farklı görüşler olduğu gibi, temel

etkenin sosyal hizmet eğitiminin yaygınlaşması sürecinde yeterli sayıda doktor unvanlı sosyal hizmet uzmanının bulunmaması olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemde, sosyal hizmet disiplini ile sıkı etkileşim içerisinde olan çeşitli disiplinlerden doktor unvanlı akademisyenlerin sosyal hizmet bölümlerinde görev yapmaya başladıkları ve halen bu görevlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Çizelge 2'deki verilere ışığında, katılımcıların doktor ve doçent unvanlarının sosyal hizmet anabilim dalı ile ilişkisi sırası ile %24,4 ve %7,6'dır. Katılımcıların lisans ve yüksek lisans eğitimlerinin sosyal hizmet anabilim dalı ile ilişkisinin görece yüksek olmasının ve katılımcıların neredeyse yarısının araştırma görevlisi unvanına sahip olmasının nedeninin ise 2010 ve 2014 yılları arasında yürütülen (Yükseköğretim Kurumu, 2012) Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP)'nin katkısı ile ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Bu çerçevede, gerek sosyal hizmet bölümlerinin yaygınlaşması gerekse hâlihazırda ÖYP gibi programlarla sosyal hizmet akademisyenlerinin eğitim süreçlerini sosyal hizmet anabilim dalında gerçekleştirmesine yönelik çabalarla ilerleyen süreçte sosyal hizmet akademisyenlerinin lisansüstü eğitime ilişkin özelliklerinde de pozitif bir gelişme gözleneceği düşünülmektedir. Ancak hem sosyal hizmet eğitiminin günümüze kadar orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ilgisizliği hem de sosyal hizmet akademisyenlerinin önemli bir bölümünün kendi eğitimlerinin sosyal hizmet anabilim dalından farklı olmasının, katılımcıların kendi eğitim süreçlerinde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders almasına engel olduğu düşünülmektedir.

Çizelge 4'te görüldüğü üzere, katılımcıların yalnızca 15'inin kendi lisans eğitimleri sırasında ve 4'ünün kendi yüksek lisans eğitimleri sırasında eğitim müfredatlarında orduda sosyal hizmet alanına ilişkin bir ders bulunduğunu belirttiği ve bu katılımcılardan da yalnızca 6'sının lisans eğitimleri sırasında ilgili dersi yükledikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, bireylerin söz konusu derse ve alana ilişkin mesleki ilgisinin olmaması ile bağdaştırılabilir olsa da bireylerin bu tercihlerini etkileyen başka faktörlerin de olduğu düşünülmektedir. Örneğin, bir katılımcı (*30 yaşında, kadın ve unvanı araştırma görevlisi*) sosyal hizmetin diğer uygulama alanlarının orduda sosyal hizmet alanına göre daha öncelikli olduğunu ifade etmiştir. Bu, sosyal hizmet disiplininin uygulama alanları arasında 'önceliklendirme' yapma düşüncesi gibi yanlış (çünkü sosyal hizmet disiplini bireyin biricikliğini savunur, hiçbir birey diğerinden üstün ya da önemli olarak tanımlanmamalıdır) düşüncelerin ve orduda sosyal hizmet alanının henüz gelişmemiş olması ile paralel olarak Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde sosyal hizmet uzmanlarına yönelik istihdamın kısıtlı olması da etkili olabilir.

Başka bir katılımcı (27 yaşında, kadın ve unvanı araştırma görevlisi doktor), sosyal hizmet eğitiminde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin derslerin yer almamasını 'ordu kurumunun militarizmi savunduğu düşüncesi ile sosyal hizmet değerlerine ters düşeceği ikilemi' ile açıklamaktadır. Hümanist düşüncelerle gelişmiş olan sosyal hizmet disiplininin değerlerini içselleştirmiş bireyler olarak sosyal hizmet akademisyenlerinin birçoğu anti-militarist bir dünya görüşüne sahip olduğunu belirtmiştir. Ancak daha önce ele alındığı gibi, orduda sosyal hizmet uygulamaları savaşı ya da saldırganlığı desteklemek amacıyla değil yalnızca bu durumdan etkilenen bireylere daha etkili yardım sağlama çabasından doğmuştur. Ordu kurumuna ihtiyacın kalmadığı, barış içinde bir dünyaya erişmek kuşkusuz tüm insanlığın hayalidir ancak mevcut dünya koşulları içerisinde ordu kurumu içerisinde yer alarak çeşitli nedenlerle olumsuz deneyimler yaşayan bireylerin iyilik halini geliştirmek için uygulama gerçekleştirmek sosyal hizmet disiplininin sorumluluklarından biri olarak değerlendirilmelidir. Tufan, Sayar ve Koçyıldırım'ın (2009) belirttiği gibi de, her birey, bir hak olarak sosyal hizmet uygulamalarından faydalanabilmelidir.

Nitekim Çizelge 6'da yer alan verilere göre, katılımcıların %87,8 ile büyük çoğunluğu orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitiminde yer almasına ilişkin olumlu düşüncelere sahiptir. Olumlu düşüncelere sahip olan katılımcıların önemli bir bölümü de, sosyal hizmet eğitiminde orduda sosyal hizmet alanına mutlak surette yer verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu veriler ışığında orduda sosyal hizmet alanının gelişimi ve orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitimindeki yerinin ve geleceğinin olumlu yönde gelişeceği öngörülmekle birlikte Çizelge 5'te yer alan verilere göre, katılımcıların bu düşüncelerini henüz hayata geçir(e)memiş olduğu görülmektedir.

Buna göre, 131 katılımcıdan yalnızca 14'ü görev yaptıkları bölümlerin lisans eğitim müfredatında, 3'ü yüksek lisans eğitim müfredatında ve 1'i doktora eğitim müfredatında orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders bulunduğunu ifade etmiştir. Bu araştırma kapsamında, hâlihazırda aktif olarak sosyal hizmet eğitimi veren 53 bölümün eğitim müfredatları internet sayfaları aracılığıyla incelenmiş olup bunların yalnızca 3'ünün lisans programında ve 1'inin yüksek lisans programında orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders bulunduğu saptanmıştır. Bu çerçevede, görev yaptığı bölümün doktora eğitim müfredatında orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders olduğunu belirten katılımcının ya aktardığı bilginin gerçeği yansıtmadığını ya da ilgili bölümün internet sayfasında yer alan müfredatın gerçeği yansıtmadığını düşündürmektedir.

Bununla birlikte, bu araştırmanın sosyal hizmet akademisyenlerinin orduda sosyal hizmet alanına ilişkin mevcut görüş ve düşüncelerini ortaya koymanın yanı sıra onların bu alanla ilişkili farkındalığını artırarak harekete geçirici bir işlev ortaya koyduğu düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekleyecek en dikkat çekici bulgu ise katılımcıların görev yaptıkları bölümlerde eğitim müfredatlarına orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders eklenmesi planıdır. Çizelge 5'te görüldüğü üzere, katılımcıların 8'i lisans eğitim müfredatına, 1'i yüksek lisans eğitim müfredatına ve 2'si doktora eğitim müfredatına orduda sosyal hizmet alanına ilişkin ders eklenmesinin planlandığını aktarmıştır. Nicel olarak az gibi görünse de 1961 yılından günümüze kadar sürmekte olan sosyal hizmet eğitimi içerisinde oldukça kısıtlı şekilde var olmuş orduda sosyal hizmet alanı için bu sayı önemli bir kazanım olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, sosyal hizmet akademisyenlerinin orduda sosyal hizmet alanına ilişkin düşünceleri incelenmiş ve elde edilen veriler ışığında Türkiye'de orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitimindeki yeri ve geleceğine ilişkin değerlendirme yapılmıştır. Araştırmanın en dikkat çekici bulgusu, orduda sosyal hizmet alanının Türkiye'deki sosyal hizmet eğitimi tarihinde oldukça kısıtlı düzeyde var olmasına rağmen katılımcıların %87,8 ile büyük çoğunluğunun orduda sosyal hizmet alanının sosyal hizmet eğitiminde yer almasına ilişkin olumlu düşüncelere sahip olmasıdır.

Bununla birlikte, bu araştırma kapsamında 2017 ÖSYM verilerine göre 53 üniversitede aktif olarak en az lisans düzeyinde sosyal hizmet eğitimi veren bölümlerin 38'ine ve ilgili bölümlerde görev yapmakta olan toplam 355 akademisyenden 131'ine ulaşılmış olması elde edilen verilerin evreni önemli düzeyde temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, araştırma kapsamında her unvandan sosyal hizmet akademisyenine ulaşılmış olması değerli bir veri olarak değerlendirilmekte olup katılımcıların büyük çoğunluğunun Arş. Gör. unvanına sahip olması da orduda sosyal hizmet alanına ilişkin olumlu tutumlarla birlikte değerlendirildiğinde alanın geleceğine ilişkin ümit vaat etmektedir.

Katılımcıların olumlu tutumlarının yanı sıra hâlihazırda aktif olarak eğitim veren bazı bölümlerin eğitim müfredatında ilgili dersin bulunduğu görülmektedir. Ancak elde edilen veriler ışığında, Türkiye'de 1961 yılından günümüze kadar sürmekte olan sosyal hizmet eğitimi içerisinde 2002 yılı ile 2015 yılı eğitim dönemlerinde birer kez sosyal hizmet alanına ilişkin dersin aktif olarak okutulduğu öğrenilmiştir. Bununla birlikte, eğitim müfredatında ilgili dersin bulunmadığı bölümlerin bazılarında çeşitli eğitim düzeylerinde müfredata eklenmesinin düşünüldüğü öğrenilmiş olup bu araştırma ile orduda sosyal

hizmet alanının sosyal hizmet eğitiminde yer almasına ilişkin farkındalık oluşturulduğu düşünülmektedir.

Ancak söylemek gerekir ki, bu araştırma, orduda sosyal hizmet alanının gelişimi için atılan küçük bir adımdır. Geçmişte örneklerini görebildiğimiz çeşitli organizasyonlarla özellikle sosyal hizmet eğitiminde bu konuya ilişkin geleceğin tartışılmasının gerektiği düşünülmektedir. Örneğin, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını olarak basılan Sosyal Hizmet Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar (Onat, 2005) isimli kitap içerisinde ilgili dönemde ders müfredatları gözden geçirilmiş ve ders içerikleri hakkında bilgi verilmiştir. Söz konusu kitap içerisinde Prof. Dr. A. Beril Tufan, yeni lisans eğitim müfredatı içerisinde 'Orduda Sosyal Hizmet' isimli dersin bulunduğunu belirtmekte ve dersin içeriğinde şunların yer alacağını aktarmaktadır: "*Orduda sosyal hizmetin tanımı, tarihçesi, kapsamı önemi ve işlevleri. Sosyo-ekonomik sistem içinde ordunun yeri, toplum ve toplumun diğer kurumları ile bütünleşme, kalkınma programlarındaki katkı ve işbirliği, olağan ve olağanüstü koşullarda orduda sosyal hizmet uygulamaları, uygulamada karşılaşılan sorunlar, çözüm yolları.*" (Tufan, 2005).

Söz konusu tarihte Türkiye'de sosyal hizmet eğitimi veren tek okul olma özelliğine sahip Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, 2002 yılında düzenlemiş olduğu Sosyal Hizmet Sempozyumu ile bu konuya ilişkin etkili bir çaba geliştirmiş olsa da günümüzde 53 farklı üniversitede görev yapan sosyal hizmet akademisyenlerinin bir araya gelmesinin ve sosyal hizmet eğitim müfredatına ilişkin benzer değerlendirmelerin yapılması için yalnızca sosyal hizmet eğitimi odaklı çalıştay, sempozyum vb. etkinliklerin gerçekleştirilmesi önemli olarak görülmektedir. Bu çerçevede, özellikle 2015 yılında kurulmuş olan Sosyal Hizmet Okulları Derneği'nin ve meslek derneği Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği'nin harekete geçmesi gerektiği düşünülmektedir.

Son olarak, sosyal hizmet eğitimi odaklı olarak gerçekleştirilmesi gerektiği savunulan söz konusu çalıştay, sempozyum vb. etkinliklerde orduda sosyal hizmet alanına ilişkin akademik çalışmaların da yer alması ve orduda sosyal hizmet alanının gelişimi için etkili ve kurumsal çabaların ortaya konması gerektiği vurgulanmalıdır. Kuşkusuz, bunun gerçekleşmesi de sosyal hizmet akademisyenlerinin ilgi ve çabalarına muhtaçtır.

KAYNAKÇA

Aktaş, A. M. (2002). Orduda Sosyal Hizmet. *Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Dergisi*, 1(1), 97-107.

- Alptekin, K., Topuz, S. ve Zengin, O. (2017). Türkiye'de Sosyal Hizmet Eğitiminde Neler Oluyor? *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(2), 50-69.
- American Red Cross. (2018). *About Clara Barton | Red Cross Founder | American Red Cross*. 1 28, 2018 tarihinde <http://www.redcross.org/about-us/who-we-are/history/clara-barton> adresinden alındı
- CSWE. (2010). *Advanced Social Work Practice in the Military*. Council on Social Work Education.
- Daley, J. G. (2003). Military Social Work: A Multi-Country Comparison. *International Social Work*, 46(4), 437-448.
- Freedman, H. L. (1944). First Aid to Mental Casualties. *Mental Hygiene*, 186-213.
- IFSW. (2014). *Global Definition of Social Work*. 06 2017, 08 tarihinde International Federation of Social Workers: <http://ifsw.org/policies/definition-of-social-work> adresinden alındı
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.
- Onat, Ü. (Ed.). (2005). *Sosyal Hizmet Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu.
- Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi. (2017). *ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu*. 07 04, 2018 tarihinde http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2017/OSYS/LYS/TABLO-3_12072017.xls adresinden alındı
- Özdemir, U. (2018). *Psikiyatrik Sosyal Hizmet*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şahin, F. ve Sakarya, H. (2018). Silahlı Kuvvetlerde Sosyal Hizmetin Tarihi, Gelişimi ve İşlevleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 81-90.
- Şen, B. (2016). Sosyal Hizmet ve Silahlı Kuvvetler. A. İ. Çoban, B. Karakuş, A. Özdemir, M. Z. Yanardağ, & M. C. Aktan içinde, 8. *Ulusal Sosyal Hizmetler Kongresi Türkiye'de Sosyal Politikanın Dönüşümü: Yerleşme ve Sosyal Hizmetler* (s. 164-180). Ankara, Türkiye: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkez Yayını Yayın No: 28.
- Tufan, A. B. (2005). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yeni Lisans Programı. Ü. Onat içinde, *Sosyal Hizmet Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar* (s. 14-26). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu.
- Tufan, A. B., Sayar, Ö. Ö. ve Koçyıldırım, G. (2009). Sosyal Bir Hak Olarak Sosyal Hizmet. *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (s. 76-86). Antalya.
- Uyar, M. ve Erickson, E. J. (2017). *Osmanlı Askeri Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- VA. (2017, 06 18). *History -VA History- About VA*. 01 28, 2018 tarihinde https://www.va.gov/about_va/vahistory.asp adresinden alındı
- Yükseköğretim Kurumu. (2012). *Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP)*. 10 23, 2018 tarihinde <http://www.yok.gov.tr/web/oyp/oyp-tarihce> adresinden alındı